

SARADNJA U OBLASTI OSIGURANJA UZ POŠTOVANJE PROPIISA O ZAŠTITI KONKURENCIJE - ŽELJENI CILJ*

SAŽETAK

Sektor osiguranja nije predmet regulacije samo kroz svoj, sektorsko specifični pravni okvir, već je predmet regulacije i sa aspekta zaštite konkurencije. Sa aspekta zaštite konkurencije, oblast osiguranja se, upravo zbog svojih specifičnosti, tretira na drugačiji način u odnosu na ostale sektore privrede.

Saradnja među osiguravajućim društvima je, kako istorijska činjenica, tako vrlo često i čista komercijalna potreba, neophodna da bi se ispunila svrha osiguranja. Nivo i vidovi dopuštene saradnje aktera na tržištu su donekle uporedivi samo sa onim u bankarskom sektoru i svakako su predmet intenzivnog proučavanja i praćenja tela nadležnih za zaštitu konkurencije u svim zemljama Evrope i sveta.

Iako su sasvim opravdani i očekivani stavovi Evropske komisije da je kooperacija u industriji osiguranja u nekim segmentima neophodna, na primer jer omogućava osiguravačima da dele velike nepredvidive rizike te da takav vid saradnje može dovesti do benefita, kako za osiguravače, tako i korisnike osiguranja, u krajnjem saldu i do pozitivnih makroekonomskih efekata ipak postoji zabrinutost tela za zaštitu konkurencije. Zabrinutost nastaje ukoliko takva saradnja dovodi do narušavanja konkurencije, što se dešava kad nivo saradnje prevazilazi okvir potreban za dostizanje pozitivnih efekata.

Imajući u vidu sve specifičnosti sektora osiguranja, neophodan je visok nivo razumevanja obe oblasti da bi se jasnije utvrdile granice dopuštenosti saradnje koje doprinose efikasnosti sektora ne narušavajući konkurenciju.

U radu će se napraviti pregled razvoja stavova primene propisa o zaštiti konkurencije na sektor osiguranja uz pregled ključnih regulatornih akata.

Ključne reči: zaštita konkurencije, saradnja u oblasti osiguranja, narušavanje konkurencije, regulativa i razvoj stavova EU

SUMMARY

The insurance sector is not subject of regulation only through his, sector-specific legal framework, but also from the aspect of competition. From the aspect of competition, insurance sector due to its specificity, is treated in a different manner, compared to other sectors of the economy.

* Pojedini stavovi i mišljenja izneti u ovoj prezentaciji su autorovi i ne mogu se smatrati zvaničnim stavovima Komisije za zaštitu konkurencije

Cooperation among insurance companies is a historical fact, but very often also pure market necessity, necessary to be fulfilled for the core purpose of insurance. The level and forms of permitted cooperation on the market are somewhat comparable only with those in the banking sector and certainly are the subject of intensive study and monitoring of authorities responsible for protection of competition in all the countries of Europe and the world.

Although justified and expected, standpoint of the European Commission, that the cooperation in the insurance sector is necessary in some segments, for example for sharing large and unforeseeable risks (this kind of cooperation can lead to benefits for both, insurers and insurance beneficiaries and in the final balance to positive macroeconomic effects), still there are concerns of authorities for protection of competition.

Concerns arise in situation where such cooperation leads to a distortion of competition, which occurs when the level of cooperation goes beyond the framework necessary to achieve positive effects.

Bearing in mind all the specificities of Insurance sector, it is necessary to have a high level of understanding of both areas in order, to more clearly identify the limits of permitted cooperation among insurers that contribute to the efficiency of the sector, but does not distort the competition.

The paper will contains the overview of development of standpoints and the implementations of competition rules in Insurance sector, with a review of key regulatory documents.

Key words: *Protection of competition, cooperation in Insurance sector, infringements of competition, regulation and development of EU standpoints*

UVOD

Ideja osnivanja Evropske unije je zasnovana na četiri osnovne slobode: slobodi kretanja robe, slobodi kretanja usluga, slobodi kretanja ljudi i slobodi kretanja kapitala. Temeljni princip Evropske unije je jedinstveno tržište, a osnova jedinstvenog tržišta je tržišna ekonomija.

Ugovor o funkcionisanju Evropske unije (u daljem tekstu: UFEU) uvodi pojam Konkurencije u sledećim poglavljima: VII – zajednička pravila o konkurenciji, oporezivanju i usklađivanju zakona; Glava 1 – pravila o konkurenciji i okviru ove glave Odeljak 1 – pravila koja se primenjuju na učesnike na tržištu, članovi od 101 do 106¹ i odeljak 2 – pomoć odobrena od države, članovi 107 - 109.

Ovlašćenja Evropske komisije su najjača upravo u oblasti zaštite konkurencije i kontrole državne pomoći, a cilj politike zaštite konkurencije je da štiti i doprinese razvoju efektivne konkurencije na tržištu.

¹ Glava 2 i glava 3 (poreske odredbe i usklađivanje zakona) takođe regulišu zaštitu konkurencije, ali za potrebe ovog rada neće biti razmatrana

POLITIKA I PRAVO ZAŠTITE KONKURENCIJE

Šta je konkurencija?

Najjednostavnija opisna definicija konkurencije određuje konkurenciju kao nadmetanje učesnika na tržištu. Potpunija i pravilnija definicija bi bila da je konkurencija situacija na tržištu u kojoj, prodavci proizvoda ili usluga nezavisno teže ostvarenju naklonosti kupaca, sa namerom da ostvare svoje poslovne ciljeve (profit, tržišne udele itd). Rivalitet između učesnika na tržištu postoji u odnosu na cene, kvalitet proizvoda ili usluge, uslove pod kojima se nude proizvodi i usluge ili u odnosu na kombinaciju tih, i drugih faktora koje kupci proizvoda i usluga vrednuju i na osnovu kojih se opredeljuju.

Fer i nenarušena konkurencija učesnika na tržištu je izrazito poželjna i kamen je temeljac svake tržišne ekonomije. Nacionalna tela za zaštitu konkurencije imaju i moraju stoga raspolagati nadležnostima i ovlašćenjima koja su potrebna i dovoljna za stvaranje uslova za takvu konkurenciju.

Na tržištima bez neke forme kontrole zaštite konkurencije, privredni subjekti prirodno teže ograničavanju, pa i potpunoj eliminaciji konkurencije, jer od takve situacije mogu imati koristi. Učesnici na tržištu koji su u dominantnom položaju, teže maksimiziranju svojih profita, što često rezultira zloupotrebom tržišne snage, a koncentracije učesnika na tržištu neminovno mogu dovesti do prekomerne koncentracije ekonomske moći. Stoga je cilj regulative u ovoj oblasti da definiše pravila zaštite konkurencije u cilju ekonomskog napretka učesnika na tržištu i naročito koristi potrošača, a u krajnjem saldu i napretku društva u celini. U skladu sa tako definisanim ciljem, zabranjuju se svi akti i radnje koje za cilj ili posledicu imaju ili mogu imati značajno ograničavanje, narušavanje ili sprečavanje konkurencije.

Podstičući učesnike na tržištu da se "takmiče", privredni subjekti se stimulišu da unapređuju kvalitet svojih usluga, smanjuju svoje troškove, a shodno ovakvoj situaciji, privlače se i novi učesnici zainteresovani za ulazak na tržište, što sve predstavlja korist za potrošače.

Osnivanje Evropske ekonomske zajednice 1957. godine je počelo kao proces ekonomske integracije u kojem je regulativa u oblasti o zaštiti konkurencije odigrala veoma važnu ulogu. Evropska komisija i evropski sudovi su, u toku ovih više od 50 godina postojanja, izgradili kompleksan i sveobuhvatan okvir principa zaštite konkurencije, sa kojima se države članice usklađuju u cilju stvaranja jedinstvenog tržišta koje je "level playing field" za sve učesnike tj. svi imaju ravnopravne uslove za tržišnu utakmicu.

Politika i pravo zaštite konkurencije obuhvata²: restriktivne sporazume, zloupotrebu dominantnog položaja i koncentracije. Shodno ovoj podeli, osnovni principi i elementi politike i prava konkurencije, mogu se definisati kao: zabrana restriktivnih sporazuma (sa odobrenim izuzećima), zabrana zloupotrebe dominantnog položaja i kontrola koncentracija.

² Državna pomoć je takođe deo zaštite konkurencije, ali za potrebe ovog rada neće biti razmatrana

Povrede konkurencije - sprečavanje, ograničavanje i narušavanje

Povrede konkurencije mogu nastati kao posledica akata i radnji od strane učesnika na tržištu putem sporazuma kojima se, značajno sprečava, ograničava i narušava konkurencija, putem zloupotrebe dominantnog položaja i putem koncentracija, pre svega stvaranjem ili jačanjem dominantnog položaja na tržištu itd. Osim od strane privrednih subjekata, ograničavanje konkurencije može dolaziti i od strane vlasti putem legalnih monopola, ekskluzivnih prava (načina podele), akata i radnji (opštih i pojedinačnih), koji stvaraju diskriminaciju, netransparentne politike državne pomoći itd.

Povredama konkurencije se dakle, u smislu zakona o zaštiti konkurencije, smatraju akti ili radnje učesnika na tržištu koje za cilj ili posledicu imaju ili mogu da imaju značajno ograničavanje, narušavanje ili sprečavanje konkurencije, odnosno restriktivni sporazumi, zloupotreba dominantnog položaja i sprovedene, a prethodno neodobrene koncentracije, a kojima se značajno sprečava, ograničava i narušava konkurencija, a naročito stvara i jača dominantan položaj.

RESTRIKTIVNI SPORAZUMI

Autor smatra da na početku ovog poglavlja valja razgraničiti šta se podrazumeva pod sporazumima u smislu obligacionog prava, u odnosu na sporazume kako ih definišu pravila zaštite konkurencije, jer po potonjim restriktivni sporazumi su sporazumi između učesnika na tržištu koji imaju za cilj ili posledicu značajno ograničavanje, narušavanje ili sprečavanje konkurencije, odnosno restriktivni sporazumi nisu samo ugovori ili pojedine odredbe ugovora, već mogu biti i izričiti ili prećutni dogovori, usaglašene prakse, kao i odluke oblika udruživanja učesnika na tržištu, a kojima se naročito³: neposredno ili posredno utvrđuju kupovne ili prodajne cene ili drugi uslovi trgovine; ograničava i kontroliše proizvodnja, tržište, tehnički razvoj ili investicije; primenjuju nejednaki uslovi poslovanja na iste poslove u odnosu na različite učesnike na tržištu, čime se učesnici na tržištu dovode u nepovoljniji položaj u odnosu na konkurente; uslovljava zaključivanje ugovora ili sporazuma prihvatanjem dodatnih obaveza koje s obzirom na svoju prirodu i trgovačke običaje i praksu nisu u vezi sa predmetom sporazuma; dele tržišta ili izvori nabavki.

Opšte pravilo propisano pravilima zaštite konkurencije je da su restriktivni sporazumi zabranjeni i ništavi osim u slučajevima izuzeća od zabrane u skladu sa Zakonom o zaštiti konkurencije.

Restriktivni sporazumi mogu biti izuzeti od zabrane, ukoliko doprinose unapređenju proizvodnje i prometa, odnosno podsticanju tehničkog ili ekonomskog napretka, a potrošačima obezbeđuju pravičan deo koristi, pod uslovom da ne nameću učesnicima na tržištu ograničenja koja nisu neophodna

³ zakon o zaštiti konkurencije Republike Srbije (Sl. glasnik 51/09 i 95/13)

za postizanje cilja sporazuma, odnosno da ne isključuju konkurenciju na relevantnom tržištu ili njegovom bitnom delu. Ova navedena četiri uslova moraju biti ispunjena kumulativno.

Zloupotreba dominantnog položaja⁴

Dominantan položaj ima učesnik na tržištu koji, zbog svoje tržišne snage, može da posluje na relevantnom tržištu u značajnoj meri nezavisno u odnosu na stvarne ili potencijalne konkurente, kupce, dobavljače ili potrošače. Pokazatelji tržišne snage učesnika na tržištu su struktura relevantnog tržišta, tržišni udeo učesnika na tržištu čiji se dominantni položaj utvrđuje, naročito ako je veći od 40 % na utvrđenom relevantnom tržištu, stvarni i potencijalni konkurenti, ekonomska i finansijska snaga, stepen vertikalne integrisanosti, prednosti u pristupu tržištima snabdevanja i distribucije, pravne ili činjenične prepreke za pristup drugih učesnika tržištu, snaga kupca, tehnološke prednosti, prava intelektualne svojine. Pod kolektivnom dominacijom se smatra situacija kada dva ili više pravno nezavisna učesnika na tržištu mogu da imaju dominantan položaj, ako su povezani ekonomskim vezama tako da, na relevantnom tržištu zajednički nastupaju ili deluju kao jedan učesnik. Teret dokazivanja dominantnog položaja na utvrđenom relevantnom tržištu je na nadležnom telu za zaštitu konkurencije.

Dominantan položaj na relevantnom tržištu nije zabranjen. Zloupotreba dominantnog položaja na tržištu je zabranjena. Zloupotrebom dominantnog položaja, naročito se smatra: neposredno ili posredno nametanje nepravične kupovne ili prodajne cene ili drugih nepravičnih uslova poslovanja, ograničavanje proizvodnje, tržišta ili tehničkog razvoja, primenjivanje nejednakih uslova poslovanja na iste poslove sa različitim učesnicima na tržištu, čime se pojedini učesnici na tržištu dovode u nepovoljniji položaj u odnosu na konkurente, uslovljavanje zaključenja ugovora time da druga strana prihvati dodatne obaveze koje po svojoj prirodi ili prema trgovačkim običajima nisu u vezi sa predmetom ugovora.

Koncentracije učesnika na tržištu⁵

Koncentracija učesnika na tržištu nastaje u slučaju: spajanja i drugih statusnih promena u kojima dolazi do pripajanja učesnika na tržištu u smislu zakona kojim se uređuje položaj privrednih društava; sticanja od strane jednog ili više učesnika na tržištu neposredne ili posredne kontrole nad drugim učesnikom na tržištu ili više učesnika na tržištu, ili delom, odnosno delovima drugih učesnika na tržištu, koji mogu predstavljati samostalnu poslovnu celinu i, u slučaju zajedničkog ulaganja od strane dva ili više učesnika na tržištu u

⁴ zakon o zaštiti konkurencije Republike Srbije (Sl. glasnik RS 51/09 i 95/13)

⁵ IBID

cilju stvaranja novog učesnika na tržištu ili sticanja zajedničke kontrole nad postojećim učesnikom na tržištu, koji posluje na dugoročnoj osnovi i ima sve funkcije nezavisnog učesnika na tržištu.

Ne smatra se da je nastala koncentracija učesnika na tržištu ako: banka ili druga finansijska organizacija ili društvo za osiguranje, u toku svog redovnog poslovanja, privremeno stekne akcije ili udele, radi dalje prodaje, pod uslovom da ih proda najkasnije u roku od godinu dana od dana sticanja i pod uslovom da ih ne koristi tako da utiče na poslovne odluke učesnika na tržištu u pogledu njegovog ponašanja na tržištu; društvo za upravljanje investicionim fondom ili investicioni fond stekne učešće u učesniku na tržištu, pod uslovom da svoja prava zasnovana na tom učešću ostvaruju samo radi očuvanja vrednosti svog ulaganja i pod uslovom da ne utiče na konkurentska ponašanja tog učesnika na tržištu; zajedničko ulaganje ima za cilj koordinaciju tržišnih aktivnosti između dva ili više učesnika na tržištu koji zadržavaju svoju pravnu nezavisnost, pri čemu će ovakvo zajedničko ulaganje biti ocenjivano ili stečajni upravnik stekne kontrolu nad učesnikom na tržištu.

Koncentracije učesnika na tržištu su dozvoljene, osim ako bi značajno ograničile, narušile ili sprečile konkurenciju na tržištu ili njegovom delu, a naročito ako bi to ograničavanje, narušavanje ili sprečavanje bilo rezultat stvaranja ili jačanja dominantnog položaja. Dozvoljenost koncentracije učesnika na tržištu se utvrđuje u odnosu na: strukturu relevantnog tržišta; stvarne i potencijalne konkurente; položaj na tržištu učesnika u koncentraciji i njihovu ekonomsku i finansijsku moć; mogućnosti izbora dobavljača i korisnika; pravne i druge prepreke za ulazak na relevantno tržište; nivo konkurentnosti učesnika u koncentraciji; trendove ponude i potražnje relevantne robe odnosno usluga; trendove tehničkog i ekonomskog razvoja i interese potrošača.

PRIMENA POLITIKE I PRAVA ZAŠTITE KONKURENCIJE U SEKTORU OSIGURANJA

S obzirom na široko polje koje pokriva politika zaštite konkurencije u oblasti osiguranja iako, kao što je već istaknuto, pravila zaštite konkurencije u oblasti osiguranja obuhvataju i zloupotrebu dominantnog položaja i koncentracije učesnika na tržištu, kao i državnu pomoć, rad će se fokusirati na restriktivne sporazume, kao moguće najintragantiji aspekt primene pravila zaštite konkurencije, koji proističe iz primene člana 101. UFEU-a i regulacije oblika horizontalne saradnje između učesnika na tržištu osiguranja. U tom svetlu će ovaj rad prevashodno biti posvećen upravo ovom segmentu politike i prava zaštite konkurencije.

Delatnost osiguranja nije samo predmet razmatranja regulatornih tela u ovoj oblasti i tržišnih osobenosti, koje su svakako karakteristika osiguranja, već je i sa aspekta regulative u oblasti zaštite konkurencije, odnosno politike

i prava zaštite konkurencije, potpuno “drugačiji svet”⁶. Saradnja između osiguravajućih društava postoji oduvek i svakako je potreba koju nameće tržište. Stepenn međusobne saradnje se može jedino porediti sa bankarskim sektorom, ali se može primetiti da, izuzimajući reosiguranje, delatnost osiguranja karakteriše manja međunarodna i globalna dimenzija, u poređenju sa bankarskim sektorom. Osiguravači tradicionalno tvrde da bi sektor osiguranja, s obzirom na činjenicu da se u svom poslovanju na tržištu suočavaju sa kompleksnim uslovima poslovanja, morao biti izuzet od primene zakona o zaštiti konkurencije i od samog nastanka Evropske unije, osiguravajuća društva pokušavaju da dokažu da moraju imati poseban, specijalan status u primeni prava zaštite konkurencije.

Dakle, primena regulative o zaštiti konkurencije na industriju osiguranja oduvek je bila osporavana, pre svega iz razloga već postojeće sveobuhvatne, specifične regulacije ovog segmenta tržišta, kako zbog propisa, tako i zbog nadležnosti i delovanja regulatornih tela. Prvenstveni ciljevi regulatora sektora osiguranja bili su usmereni više na stabilnost osiguravajućih društava i finansijskog sistema u celini, kao i odgovarajuće sposobnosti društava da pruže pokriće osiguranicima, nego na zaštitu konkurencije između samih osiguravajućih društava. Ovakav pristup rezultirao je propisima koji generišu razne oblike ograničavanja ulaska na tržište kroz kontrole ulaska na tržište, kontrolu cena/premija/tarifa, u metodama obračuna premija, kod standardnih uslova polise i u nekim slučajevima čak i kroz eksplicitna promovisanja kartela.

Stoga ne čudi što društva za osiguranje često odbijaju ideju da predstavljaju deo učesnika na tržištu na koja se primenjuju pravila zaštite konkurencije, jer postoji određen stepen konflikta između opšte potrebe za saradnjom na polju osiguranja i principa nezavisnog tržišnog ponašanja koje je osnova zakona o zaštiti konkurencije. Stoga se može reći da se ovde radi o klasičnoj dilemi “šta je starije: kokoška ili jaje”⁷. Ipak najvećim delom odgovor se može naći u samom članu 101. UFEU-a, jer treći stav ovog člana dozvoljava mogućnost izuzeća pod određenim uslovima⁸.

⁶ F. Stancke, *Journal of European Competition Law & Practice*, 2014, Vol. 5, No. 9

⁷ A Lista, *EU Competition Law and the Financial Services Sector* (2013)

⁸ Article 101(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) (ex-Article 81(1) of the Treaty Establishing the European Community (TEC)) prohibits all agreements between undertakings, decisions by associations of undertakings and concerted practices which may affect trade between European Union (EU) countries and which have as their object or effect the prevention, restriction or distortion of competition. As an exception to this rule, Article 101(3) TFEU (ex-Article 81(3) TEC) provides that the prohibition contained in Article 101(1) TFEU may be declared inapplicable in case of agreements which contribute to improving the production or distribution of goods or to promoting technical or economic progress, while allowing consumers a fair share of the resulting benefits, and which do not impose restrictions which are not indispensable to the attainment of these objectives and do not afford such undertakings the possibility of eliminating competition in respect of a substantial part of the products concerned.

Nesporno je da aspekti regulative o zaštiti konkurencije prožimaju sve aspekte društva i tiču se svih oblasti poslovanja, uključujući i oblast osiguranja, sa svim svojim specifičnostima. U okviru industrije osiguranja, predmeti nadzora nadležnih tela za zaštitu konkurencije, su u svim oblastima zaštite konkurencije: u koncentracijama, u mogućim zloupotrebama dominantnog položaja i državne pomoći, kao i u restriktivnim sporazumima. Sektor osiguranja je stoga nesumnjivo “veoma složen” za pravilnu ocenu sa aspekta zaštite konkurencije.

Ovo naročito proizilazi iz činjenice da upravo osiguravajuća društva karakteriše intenzivna horizontalna međusobna saradnja, koja se smatra neophodnom za ispravno i nesmetano funkcionisanje tržišta osiguranja, odnosno nesporno je da horizontalni sporazumi, kao jedan od primera, predstavljaju značajnu karakteristiku tržišta osiguranja, gde se ovakva vrsta ugovora koristi za izravnjanje rizika. Povrh svega, treba imati u vidu da je uloga osiguranja u svakoj ekonomiji, više nego značajna, jer je reč o sektoru na tržištu toliko važnom i kompleksnom, da se može reći da je neophodno da, upravo iz tog razloga, bude predmet prava konkurencije, kako bi se izbegli veliki šokovi na tržištu i kako bi se pre svega, osigurao adekvatni okvir zaštite krajnjih potrošača i dobrobiti celog društva.

Uopšteno gledajući, ma koji sporazum koji utvrđuje cene predstavlja kršenje člana 101. UFEU-a, dajući mnogo razloga za zabrinutost sa aspekta zaštite konkurencije. Ipak, Evropska komisija je, u oblasti osiguranja, često dopuštala ono što se definiše kao forma horizontalnog sporazuma, prvobitno kroz odobravanja pojedinačnih izuzeća, a kasnije kroz donošenje Uredbi o blok (grupnim) izuzećima u sektoru osiguranja.

Horizontalni ugovori, kao što je već istaknuto, predstavljaju jednu od osnovnih karakteristika sektora osiguranja. Ako bi se horizontalni sporazumi mogli smatrati osnovnom komponentom posla direktnog osiguranja, saradnja u formi saosiguranja i reosiguranja se takođe smatra neophodnom na savremenom tržištu osiguranja, kad god veličina rizika premašuje mogućnosti pojedinačnog osiguravajućeg društva. Kao dodatak ovakvim formama saradnje, dalje specifičnosti industrije osiguranja bi mogle biti predstavljene nedostatkom transparentnosti u smislu, da krajnji potrošač ne može ili teško može porediti uslove pokriva između konkurentskih učesnika na tržištu.

S druge strane Komisija je u više navrata “priznala” da saradnja u oblasti osiguranja može povećati efikasnost, na primer kod deljenja velikih i nepredvidivih rizika ili radi boljeg “razumevanja” određenih specifičnih rizika. Ovo može voditi do koristi za učesnike na tržištu i potrošače, a može dovesti i do pozitivnih makroekonomskih efekata. Zabrinutost tela za zaštitu konkurencije se javlja tamo gde takva saradnja narušava konkurenciju i prelazi nivo neophodan da bi se povećala efikasnost. To znači da je potrebno suštinski razumeti pravni okvir i ekonomske aspekte industrije osiguranja, kao i oblast

zaštite konkurencije, kada se obrađuju predmeti iz ove oblasti, u smislu zaštite konkurencije. Iz ovih i mnogih drugih razloga industrija osiguranja je dakle “pažljivije proučavana” od strane tela za zaštitu konkurencije.

Uprkos osporavanjima osiguravača, Evropska komisija i Evropski sudovi su, osim kod nekih izuzetaka, potvrdili da sektor osiguranja potpada pod pravila zaštite konkurencije, uzimajući pritom u obzir sve specifičnosti ovog sektora. Od samog osnivanja EU, Evropska komisija tvrdi da članovi 101. i 102. UFEU-a nalaze svoju punu primenu i u finansijskom sektoru. Ipak, čekalo se do početka 80-ih godina prošlog veka da se ovaj stav EK i potvrdi⁹. U jednom od prvih predmeta koji se vodio pred Komisijom, Udruženje društava za osiguranje je tvrdilo da bi “neobuzdana” konkurencija u sektoru osiguranja dovela do nesolventnosti na štetu krajnjih potrošača. Sud je izneo stav da u odsustvu posebnih pravila, članovi UFEU-a imaju svoju punu primenu i u industriji osiguranja takođe.

Važnost regulative o zaštiti konkurencije postala je “vidljiva” učesnicima na tržištu osiguranja tek pre 15-ak godina. Iako su nacionalna tela za zaštitu konkurencije i Evropska komisija imale predmete iz ove oblasti i ranije, serija konkretnijih aktivnosti tela za zaštitu konkurencije i zakonodavaca je tek 2001. godine usmerila fokus na ovaj segment tržišta. Od tada sektor osiguranja je pod lupom EU i nacionalnih tela za zaštitu konkurencije.

Proces učenja kako balansirati između deregulisanog tržišta, u okviru šireg obima zakona o zaštiti konkurencije, predstavljao je, na neki način, teret za učesnike na tržištu. Osiguravači su naučili ovu lekciju na teži način kada je Evropska komisija 2001. i 2002. godine pokrenula istragu u sektoru osiguranja avijacije i kasnije, kada je the German Federal Cartel Office (FCO) “izazvao” glavne osiguravače u kompleksnom predmetu koji je započeo sa istraživanjem šireg tržišta, a završio se nekoliko godina kasnije sa velikim kaznama koje su izrečene mnogim osiguravajućim društvima i članovima njihovog menadžmenta.¹⁰

Bilo koja saradnja između konkurenata, bilo između samih osiguravajućih društava ili osiguravača i brokera, koja ograničava konkurenciju, je zabranjena prema članu 101. UFEU-a, odnosno ova zabrana između ostalog je primenjiva ne samo na direktne osiguravače, nego i na reosiguravače, udruženja osiguravača, zastupnike, brokere, preuzimače rizika, obrađivače šteta i sve one koji su aktivni u industriji osiguranja.

⁹ the Commission issued the very first two decisions relating to the insurance sector: *Nuovo CEGAM* 1984] OJ L99/29 and *Fire Insurance* [1985] OJ L35/20

¹⁰ FCO: Case B4-82/02, Case summary as of 12 May 2010, ‘Higher Regional Court proceedings concerning fines against industrial insurers concluded’, available at www.bundeskartellamt.de/SharedDocs/Entscheidung/EN/Fallberichte/Kartellverbot/2010/B4-82-02.html

Istovremeno, Evropska komisija je prepoznala da određene forme saradnje između osiguravajućih društava ne bi trebale potpadati pod zabranu, jer imaju pozitivne efekte na tržište. Iz tog razloga Komisija je 1992. donela Uredbu o grupnom izuzeću koja se odnosila na neke od najvažnijih vidova saradnje između osiguravajućih društava, o kojoj će kasnije biti više reči u ovom radu.

Neke od praksi se mogu kvalifikovati kao teški oblici povrede konkurencije (tzv. hard-core restrictions), koji ne mogu biti prihvatljivi i samim tim izuzeti od zabrane, dok neki oblici ovakvih praksi mogu biti izuzeti ili pojedinačno shodno članu 101., stav 3. UFEU-a ili Uredbom o grupnom izuzeću sporazuma od zabrane (BER) i upravo ovaj treći stav člana 101. je bio i jeste osnova za usvajanje pomenute BER (Block Exemption Regulation), čiji ćemo kratki prikaz i analizu dati u nastavku ovog rada.

SPECIFIČNA REGULATIVA ZAŠTITE KONKURENCIJE ZA DELATNOST OSIGURANJA

Razvoj zaštite konkurencije u industriji osiguranja tekao je paralelno sa pokušajima Evropske zajednice za stvaranjem jedinstvenog tržišta osiguranja. Uprkos naporima da se razvije jedinstveno tržište za sve finansijske usluge, tržišta osiguranja su i dalje uglavnom nacionalna, u okviru pojedinačnih država članica EU i prekogranična saradnja je još uvek prilično ograničena. Različite direktive u oblasti osiguranja su implementirane sa ciljem da se kreira jedinstveni sistem u cilju olakšavanja integracijskih procesa na finansijskom tržištu kroz promovisanje prekograničnih aktivnosti i širenje konkurencije¹¹.

Komisija je od samog početka tvrdila da i industrija osiguranja nalazi svoju punu primenu u pravilima zaštite konkurencije. Tokom 80-ih godina prošlog veka i Evropski sud pravde je potvrdio stanovišta Komisije, ali je Sud takođe prepoznao i da je saradnja u ovoj oblasti neophodna, odnosno da je saradnja jedna od najvažnijih karakteristika industrije osiguranja¹². Kao posledica tog stava Suda, Komisija je bila zadužena da oceni težinu ovih karakteristika osiguranja u cilju odobravanja pojedinačnih izuzeća od zabrane tamo gde su ona potrebna. Shodno tome prva dva pojedinačna izuzeća koja su odobrena krajem 80-ih su *Verband der Sachversicherer* i *Nuovo Cegam*¹³.

Na početku 90-tih godina dolazi do novih odobrenja pojedinačnih izuzeća od strane Evropske komisije, a kao opšti princip Komisija je zauzela stav da "... postojanje standardnih uslova polisa olakšava krajnjim potrošačima da uporede uslove koje nude različita društva i tako dobijaju mogućnost izbora i odlučivanja u "punom znanju", tako da "mogu porediti i izabrati ne samo u

¹¹ A Lista, EU Competition Law and the Financial Services Sector (2013)

¹² IBID

¹³ Case C-45/68 *Verband der Sacheversicherer* [1987] i *Nuovo CEGAM* [1984] OJ L99/29

odnosu na komercijalnu premiju koja se nudi, već i u odnosu na obim, pokrivenost i sve ostale usluge koje bi osiguravajuće društvo trebalo da obezbedi, sa posebnim naglaskom na prevenciju i procenu šteta.”¹⁴

Evropska komisija je razmatrala mogućnosti izuzeća u oblasti osiguranja u svetlu regulative o zaštiti konkurencije, odnosno da li bi odobravanjem saradnji u vidu saosiguranja koristi mogli imati krajnji potrošači, kao i da li pulovi dozvoljavaju učesnicima na tržištu da poboljšaju svoje znanje o riziku, povećaju svoje kapacitete, razvijaju tehnička znanja neophodna za pravilnu procenu rizika itd. Odnosno, razmatrano je da li bi saosiguranje moglo dovesti do značajne racionalizacije troškova i ušteda i raznovrsnijeg i uravnoteženijeg portfolia za učesnike na tržištu.

Dok prva Uredba o grupnom izuzeću u delatnosti osiguranja (Block exemption regulation, u daljem tekstu BER ili Uredba) nije počela sa primenom 1992. godine, sporazumi koji mogu potpasti pod član 101. UFEU-a morali su biti prijavljeni Komisiji pojedinačno da bi dobili neophodno izuzeće. Stoga je BER pomogao da se “izbegnu” česti zahtevi za pojedinačna izuzeća restriktivnih sporazuma od zabrane, za neke od najčešćih praksi u industriji osiguranja. Moglo bi se reći da je više od 20 godina industrija osiguranja u EU imala koristi od BER-a koja dozvoljava određene prakse koje bi se drugačije smatrale zabranjenim.

Uredba 3932/92¹⁵

Posle prvih postupaka pojedinačnih izuzeća koji su vođeni pred Evropskom komisijom, Komisija je procenila da je vreme za grupno izuzeće u oblasti osiguranja. Prva Uredba u tom smislu je pomenuta Uredba broj 3932/92. Ova Uredba je dakle doneta kako bi omogućila učesnicima na tržištu osiguranja da zaključuju sporazume o saradnji, pod određenim uslovima i trebala je da doprinese smanjenju broja zahteva za odobrenje pojedinačnih izuzeća. Pravna osnova za usvajanje ove regulative je bio tadašnji član 85. UFEU-a, stav 3. (sada član 101., stav 3.), na osnovu kojeg su svi ugovori koji zadovoljavaju uslove tog stava tog člana izuzeti i ne moraju se podnositi Komisiji na pojedinačna izuzeća. Preciznije, uvedena su grupna/blok izuzeća za sporazume između osiguravajućih društava koji se odnose na: saradnju u vezi sa uspostavljanjem zajedničkih tarifa rizika na osnovu kolektivno utvrđene statistike i studija rizika; uspostavljanje zajedničkih standardnih uslova polise; zajednička pokrića određenih vrsta rizika i testiranje i prihvatanje zajedničkih pravila za odobrenje sigurnosnih uređaja ¹⁶.

¹⁴ Commission's decision, *Concordato Incendio* [1990] OJ L15/25 (Concordato Incendio was a association of Italian insurers for industrial fire insurance)

¹⁵ Commission Regulation (EEC) No 3932/92 of 21 December 1992 on the application of Article 85 (3) of the Treaty to certain categories of agreements, decisions, and concerted practices in the insurance sector, 1992 OJ L398/7

¹⁶ sredstva obezbeđenja

Šest godina posle uvođenja u praksu ove prve Uredbe o grupnom izuzeću, Evropska komisija je objavila izveštaj kojim je procenjen praktični uticaj ove regulative na tržište i potrebe za izmenama.¹⁷ U tom izveštaju je konstatovano da se teškoće javljaju pri određivanju da li sporazumi o premijama ostaju unutar dozvoljene saradnje koja je neophodna, a analiza se fokusirala na konkretne efekte ovakvih sporazuma na određivanje iznosa premije. Ukoliko su se premije značajno razlikovale, smatralo se da to ne uzrokuje znatne štete po konkurenciju.

Uredbom su standardni uslovi polise dozvoljeni pod uslovom da nisu obavezujući za članove, a Komisija je naglasila potrebu strožije kontrole sa ciljem obezbeđenja usklađenosti sa relevantnim propisima.

Uredba 358/2003¹⁸

Malo više od decenije posle donošenja prve Uredbe, 2003. godine je usvojena nova Uredba broj 358/2003, koja je u mnogim aspektima bila slična prethodnoj i odnosila se na iste tipove ugovora kao i Uredba iz 1992. Promene su bile u delu izuzeća za pulove, koje je prošireno sa višim pragovima za tržišne udele, a u nekim aspektima uslovi za izuzeće su suženi (“absence of a series of clauses enshrined in a black list”¹⁹).

Uredba 267/2010 (aktuelna)²⁰

U izveštaju koji je prethodio novoj Uredbi iz 2010. godine, Evropska Komisija je iznela da je preliminarni zaključak da sporazume o saradnji u delu zajedničkih proračuna, tabele i studija rizika za pulove “treba olakšati”, kao i da blok izuzeća u ovoj oblasti moraju imati kontinuitet primene. Komisija je utvrdila i da dva konstitutivna elementa prethodne Uredbe treba ukloniti iz novog blok izuzeća, i to: standardne uslove polise i sigurnosne uređaje, dok razmena statističkih podataka za kalkulacije rizika i kreiranje pulova trebaju da ostanu “pod imunitetom”.

U skladu sa ovim stavovima iz izveštaja, posle skoro 20 godina od prve Uredbe, sektor osiguranja je započeo novu eru u oblasti zaštite konkurencije, najviše iz razloga što je obim primene izuzeća u znatnoj meri sužen novom Uredbom, jer su dakle, od marta 2010. godine, samo sporazumi o saradnji, u delu zajedničkih proračuna, tabele i studija rizika za pulove nastavili “da žive”, dok sporazumi o standardnim uslovima osiguranja i minimalnim

¹⁷ The report from the Commission to the Council and the European Parliament on the operation of Commission Regulation 3932/92, COM (1999)

¹⁸ Commission Regulation (EC) No 358/2003 of 27 February 2003 on the application of Article 101(3) of the Treaty to certain categories of agreements, decisions, and concerted practices in the insurance sector.

¹⁹ A Lista, EU Competition Law and the Financial Services Sector (2013)

²⁰ Commission Regulation (EU) No 267/2010 of 24 March 2010 on the application of Article 101(3) of the Treaty on the Functioning of the European Union to certain categories of agreements, decisions, and concerted practices in the insurance sector (OJ L 83/1, 30.3.2010).

specifikacijama za sigurnosne uređaje nisu više bili obuhvaćeni Uredbom. To je naravno posledično značilo da su u punoj meri izloženi pojedinačnim tumačenjima člana 101. UFEU-a.

Kao opšte pravilo, važno je naglasiti da, u slučajevima kada određeni vidovi saradnje (re)osiguravača nisu Uredbom izuzeti od zabrane, potrebno je da učesnici na tržištu sami procene da li su sporazumi u skladu sa pravilima zaštite konkurencije tj. da dokažu da se njihova saradnja može podvesti pod član 101., stav 3. UFEU-a. Ovo znači da BER pruža “sigurnu luku” s obzirom na specifičnost industrije samo u određenim slučajevima. Ipak, treba imati u vidu da “sigurna luka” koju nudi BER ima svoju cenu, u smislu gubitka komercijalne fleksibilnosti, jer kako je Komisija usko definisala uslove pod kojima je izuzeće moguće, postoji tendencija da se uslovi pojedinih sporazuma prilagođavaju kriterijumima propisanim BER-om.

BUDUĆNOST UREDBE O GRUPNOM IZUZEĆU U SEKTORU OSIGURANJA

Trenutno važeća Uredba je na snazi do 31. marta 2017. godine. a Evopska komisija je nedavno inicirala preispitivanje ove Uredbe i kao prvi korak poslat je upitnik kako bi se ispitali stavovi učesnika na tržištu o funkcionisanju i budućnosti BER-a. Sa ovim upitnikom zatražena su iskustva u primeni Uredbe i stavovi da li je svrsishodno obnavljati ovu Uredbu u celosti, u nekom delu ili je ne obnavljati uopšte.

Imajući u vidu da je važeća Uredba već znatno “suzila” prethodne dve, postavlja se pitanje da li još uvek postoji potreba i za grupnim izuzećem za zajedničke proračune, tabele i studije rizika, kao i sporazume o pulovima. Naravno, moralo bi se razmisliti i šta bi bile posledice potpunog ukidanja grupnog izuzeća, ako bi se utvrdilo da razlozi za dalje postojanje BER-a ne postoje. Ono što je sigurno je da su važećoj Uredbi potrebne promene, odnosno da je vreme da se razmišlja kako o širini Uredbe, tako uopšte i o primeni Uredbe o blok izuzeću za naredni period.

Po stavovima koji se mogu naći u literaturi iz ove oblasti, uočeno je da je Uredba o blok izuzećima imala uticaj na viši stepen konsolidacije na prekograničnom nivou, ali sa druge strane, nije dovela do dovoljnog unapređenja prekogranične saradnje osiguravajućih društava, odnosno šire geografske diversifikacije rizika, koja je ostala oslonjena na standardne, tradicionalne vidove kao što je reosiguranje. Stoga mnogi smatraju da je logičan naredni korak ukidanje BER-a.

U odsustvu grupnog izuzeća za zajedničke kalkulacije rizika i studije o rizicima, sistem osiguranja skrojen “po meri” od slučaja do slučaja bi mogao voditi ka diversifikaciji cena i jačanju konkurencije u korist kako osiguravajućih društava, tako i samih osiguranika. Postoje tumačenja da se “blanko” izuzeće za sve vrste rizika ne čini kao dobro rešenje. Pravo rešenje bi se možda

našlo u dozvoli pulova za zajednička osiguranja samo kod rizika katastrofika, ultrahazardnih rizika ili “nepravilno” i neravnomerno izravnatih rizika poput nuklearnih rizika, rizika životne sredine, avio rizika, terorizma i sl. Iz svega pobrojanog, rešenje koje se najčešće predlaže je ograničenje grupnog izuzeća samo na rizike koji bi bez toga ostali nepokriveni, zbog nemogućnosti pojedinačnih osiguravajućih društva da ih samostalno nose.

Čini se da su regulatori već odlučili da znatno smanje širinu postojeće Uredbe. U svetlu očekivanih promena, budućnost u kojoj će osiguranje biti izloženo “punoj tržišnoj utakmici”, ne čini se daleko. Posledice ovakvih odluka mogu biti dalekosežne i svakako će vreme pokazati da li su bili prava odluka ili ne.

U praksi osim grupnog izuzeća postoji i potreba za pojedinačnim izuzećima, jer se mora imati u vidu raznolikost prakse koja karakteriše oblast osiguranja. Pravila zaštite konkurencije sa pažnjom se primenjuju na individualne projekte, kako bi se konkurencija ispoštovala u punoj meri, ujedno omogućivši da osiguranje u punoj meri ispuni svoje društveno važne uloge.

Studija Ernst & Young o sektoru osiguranja u Evropskoj uniji sa aspekta zaštite konkurencije²¹

Početkom 2013. je izašlo prvo izdanje studije o pulovima saosiguranja i ad-hoc sporazumima u industriji osiguranja na teritoriji EU, koju je izradio Ernst and Young na zahtev Evropske komisije, a u julu 2014. objavljeno je drugo izdanje te studije. Cilj studije je bila detaljna analiza tržišta i pregled pulova sa(re)osiguranja i adhoc sa(re)osiguravajućih ugovora širom teritorije EU. Studija je takođe pratila razlike i sličnosti ova dva vida dogovaranja između osiguravajućih društava i sprovedena je u kontekstu monitoringa od strane Evropske komisije, o načinu funkcionisanja BER-a, u 2007. sprovedenog BISI-ja (Business Insurance Sector Inquiry) i izdanja iz 2008. godine BIPAR-a (European Federation of Insurance Intermediaries), koje se odnosilo na principe plasmana rizika sa više osiguravača, koji su kreirani kao neka vrsta uputstva.

Kako bi se stekla što obuhvatnija i jasnija slika tržišta sa(re)osiguranja u EU, intervjuisani su učesnici na tržištu osiguranja svake zemlje članice: udruženja osiguravača, brokeri, corporate risk menadžeri, pojedinačni osiguravači, pul menadžeri, članovi pulova itd.

Studija je identifikovala 46 pulova u EU. Najčešći “zajednički imenitelj” pulova su bili nuklearni rizici, koji su gotovo uvek predmet osiguranja pula, a mnogi pulovi su osnovani i da bi pružili pokriće katastrofalnih rizika (rizika životne sredine, terorizma i sl.), s tim da pulovi nisu jedina alternativa za takve rizike. Osim pulova, osiguranje ovakvih vrsta rizika pružaju i pokrića/osiguranja sa državnim garancijama.

²¹ European Commission – Study on co(re)insurance pools and ad-hoc agreement, written by Ernst & Young

Pored ovakve vrste pulova, za velike rizike postoje i druge vrste sporazuma između osiguravača, koji se sklapaju za pokrivanje rizika koje “niko ne želi” ili iz razloga sticanja prednosti u “nišama tržišta” gde osiguravači kombinuju pružanje potrebnog kapaciteta. Funkcionisanje svakog pula je vrlo heterogeno i svaki pul ima svoju procenu rizika.

Drugi deo studije koji se odnosio na ad-hoc sporazume je obuhvatio preko 130 učesnika na tržištu, koji su bili predmet istraživanja (brokere, underwrite-re, risk menadžere...). Kao najvažnija tržišta po ovom pitanju fokusirana su tržišta Velike Britanije, Holandije, Francuske i Nemačke, ali je istraživanje sprovedeno i u ostalim zemljama EU. Konstatovano je da je, preovlađujući način prihvatanja sa(re)osiguravajućih ugovora preko brokera. Usklađivanje uslova polise između učesnika je vrlo uobičajeno i najčešće se opisuje “na korist potrošača”. Na sličnom principu često se usklađuju i premije.

Ranije rađen (2007.) BISI izveštaj je iskazao zabrinutost da je identifikovano usklađivanje premija između sa(re)osiguravača nešto što može rezultirati sporazumima koji nisu dozvoljeni shodno pravilima o zaštiti konkurencije. Postojeća studija Ernst & Younga ipak nije identifikovala nijedan sporazum ili usaglašenu praksu između učesnika na tržištu oko usklađivanja premije. Konstatovano je da je uobičajeno praksa poštovanja BIPAR principa, a većina ispitanika je izvestila da je primena BIPAR principa odobrena nacionalnim propisima.

Kako ne postoje zasebni registri o ad-hoc sporazuma u bilo kojoj državi članici EU, nije bilo moguće identifikovati kompletnu listu ovakvih sporazuma i samim tim ne postoji ni statistički valjan reprezentativni uzorak. Ukupno 179 primera ugovora ad-hoc saosiguranja je dobijeno širom EU. Razlike koje su se javile u podacima između država su većim delom iz razloga nesprenosti ispitanika da pruže odgovore koje su smatrali osetljivim poslovnim informacijama i to naročito u delu zaštite konkurencije (što je npr. najviše bio slučaj u Irskoj i Poljskoj).

ISKUSTVA I PLANOVI POLITIKE I PRAVA ZAŠTITE KONKURENCIJE U SEKTORU OSIGURANJA U REPUBLICI SRBIJI

Shodno Sporazumu o stabilnosti i pridruživanju (SSP) suštinski element je stvaranje zone slobodne trgovine između Evropske unije i Republike Srbije. Preuzeta obaveza je postepeno usklađivanje postojećih zakona i budućeg zakonodavstva sa pravnim tekovinama Evropske unije, odnosno njihova pravilna primena i sprovođenje, a preuzete obaveze se posebno odnose na zaštitu konkurencije, kontrolu državne pomoći, standardizaciju i usklađenost tehničkih propisa, zaštitu prava intelektualne svojine, postupke javnih nabavki i zaštitu potrošača.

Što se tiče Republike Srbije i politike i prava zaštite konkurencije, najpovršniji pregled bi pokazao da se poslednjih godina povećava broj zahteva za odobrenje pojedinačnog izuzeća, da se povećava broj podnetih inicijativa za ispitivanje povreda konkurencije, kao i broj zahteva za davanje mišljenja, a jedino je konstantan broj prijavljenih koncentracija. Komisija za zaštitu konkurencije Republike Srbije je u dosadašnjoj praksi vodila postupke u sektoru osiguranja, u kojima je utvrdila povrede konkurencije učinjene donošenjem odluka udruženja osiguravajućih društava i njenih članica na tržištu auto kaska i autoodgovornosti.

U vezi Uredbe o grupnom izuzeću u sektoru osiguranja, Republika Srbija je na bilateralnom skriningu koji je održan za poglavlje 8. u novembru 2014. godine, preuzela obavezu donošenja ove Uredbe do sredine 2016. godine. Iz tih razloga, kao i iz podataka na koje mogu ukazivati napred navedeni podaci, Komisija za zaštitu konkurencije Republike Srbije će u narednim mesecima sprovesti sektorsku analizu tržišta i nakon toga predložiti donošenje Uredbe o grupnom izuzeću u oblasti osiguranja.

ZAKLJUČAK

Iz mnogih razloga zaštita konkurencije u sektoru osiguranja mora biti veoma pažljivo usmeravana i kontrolisana, u cilju osnovnog i najvažnijeg cilja zaštite konkurencije, stvaranja dobrobiti za krajnje potrošače i društvo u celini. Kako učesnici na tržištu osiguranja, tako i ekonomska doktrina generalno, odvajaju industriju osiguranja od ostalih sektora ekonomije, bazirajući ovakav stav na ideji da se osiguranje prevashodno posmatra kao instrument upravljanja rizikom. Specifičnost osiguranja se upravo i nalazi u činjenici da je osiguranje zasnovano na neizvesnosti. Kako bi osiguravajuća društva bila u mogućnosti da predvide buduće troškove, odnosno potraživanja u vidu štetnih događaja, odnosno odštetnih zahteva i na taj način na pravilan i adekvatan način odrede premiju, moraju se uzdati u egzaktnu statistiku u vezi sa mogućnošću realizacije osiguranog slučaja i obima i veličine štete koja može nastati. Stoga saradnja između učesnika na tržištu izgleda kao prirodna potreba i sastavni deo industrije osiguranja i može imati ogromnu i veoma značajnu ulogu u pružanju i pristupu informacijama, koje će biti dovoljne da omoguće izračunavanje prosečnih vrednosti, što je od krucijalne važnosti za određivanje premije osiguranja. Ekonomisti smatraju da naročito kada se osiguravaju rizici kod kojih su eventualne štete "neredovne", a kategorije rizika brojne, razmenjivanje podataka o statistikama ovakvih rizika, odnosno šteta na ovakvim rizicima, dovodi do boljih i tačnijih aktuarskih proračuna koja su zasnovana na iskustvima više učesnika na tržištu. Ovo rezultira jasnim podsticajima društava za osiguranja da sarađuju, ali ta saradnja mora ostati u sferi jasne dobrobiti za potrošače, odnosno ne sme izaći iz okvira dozvoljenog propisanih regulativom u oblasti zaštite konkurencije.

LITERATURA:

- Commission Regulation (EEC) No 3932/92 of 21 December 1992 on the application of Article 85 (3) of the Treaty to certain categories of agreements, decisions, and concerted practices in the insurance sector
- Commission Regulation (EC) No 358/2003 of 27 February 2003 on the application of Article 101(3) of the Treaty to certain categories of agreements, decisions, and concerted practices in the insurance sector.
- Commission Regulation (EU) No 267/2010 of 24 March 2010 on the application of Article 101(3) of the Treaty on the Functioning of the European Union to certain categories of agreements, decisions, and concerted practices in the insurance sector
- Fabian Stancke - EU Competition Rules in the Insurance Sector, *Journal of European Competition Law & Practice*, 2014, Vol. 5, No. 9
- Andrea Lista – EU competition law and the financial services sector, *Informa Law from Routledge*, 2013
- Study of pools and ad-hoc co(re)insurance agreements on the subscription market, Ernst & Young
- Zakon o zaštiti konkurencije Republike Srbije – Službeni glasnik 51/09 i 95/13
- Uredba o sadržini zahteva za pojedinačno izuzeće restriktivnih sporazuma od zabrane – Službeni glasnik 107/09